

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

TRI DRUŽBENOEKONOMSKA VPRAŠANJA NA REŠETU

France Černe

Večkrat menimo, da so mnoge ideje že tako izdelane in splošno sprejete, da ni mogoče nobeno novo razpravljanje o njihovi točnosti. S tremi družbeno-ekonomskimi vprašanji bom skušal postaviti dialektični dvom, ali je temu tako.

1. Razvoj in stabilnost

Mnogi posamezniki kot narodi so si danes postavili poglavitno nalogo: razvoj za vsako ceno. Razvoj je postal tista magična beseda, ki navdušuje mlado inteligenco v nerazvitih deželah kot tudi managerje razvitih dežel. Razvoj je beseda, ki je prešla še posebej v slovar mladih družin, v prvi vrsti v obliki višje življenjske ravni itd. V tem sestavku ne mislim govoriti o pozitivni strani te filozofije posameznikov in narodov, ampak opozoriti na drugo plat te filozofije, ki pa ni tako pozitivna.

Razvoj za vsako ceno ima namreč tudi druge posledice, ki se jih posamezniki ali pa narodi večkrat niti ne zavedajo. Razvoj prinaša neki nemir v človekovo psiho, v psiho naroda. Nemir pa ni le ustvarjaln, ampak tudi rušilen. Neki ekonomist je dejal, da je že sama ideja razvoja tudi ena od preprek razvoja. Nepočakanost, ki je eden od produktov borbe za razvoj, vnaša nove prvine v način mišljenja in v obnašanje posameznikov in družbenih skupin. Ruši se ne le staro ravnotežje v človeku ali narodu, ampak je nevarnost, da je ogrožena vsa stabilnost bitja. Izginjajo prvine ravnotežja: med dati in prejeti, med moram in morem, med individualizmom in altruizmom, med moralnim in nemoralnim. Razvoj za vsako ceno postaja imperativ, kateremu sta podrejena vsaka druga norma in odnos.

Na podlagi vsega povedanega sledi, da mora imeti geslo: razvoj za vsako ceno (če je to geslo sploh razumno na daljši rok) svojo protiutež v drugem imperativu: potreba po stabilnosti. Če so že nastale razvojne težnje objektivno nujno, če je hiter razvoj edina pot do odprave zaostalosti, neupravičenih razlik med ljudmi in narodi, moramo vendar pribiti, da napeta bitka ne more trajati dolgo in da mora biti vsak razvoj v določeni meri organski, utemeljen na naravni logiki selekcije in biološkega ravnotežja, kjer je znanstveno celo mogoče določiti meje razvoja. Ne trdim, da narava (pa s tem tudi družba) ne pozna skokov, toda ne more jih delati v nedogled. Organski razvoj je zato sam po sebi dolgoročna logika, podobno kot pri vsakem živem bitju. Ekonomija je podobna človeškemu telesu. Če preveč hitro raste, zbolí (podobno kot rakasto tkivo), če zakrne v razvoju, zopet zbolí, ker ni dovolj odporno, življenjsko. Permanentne revolucije si v ekonomiji ne moremo predstavljati.

Prenesimo te misli na našo deželo. Mnenja sem, da v prihodnosti potrebujemo dovolj hiter, toda razumen in učinkovit razvoj, temelječ na novi

kadrovsko-organizacijski revoluciji, s prenovitvijo ljudi samih, z uravnoteženjem njih samih, z ohranjanjem ustvarjalnega nemira, toda z odpravo tistega živčnega nemira, ki lahko ruši, kar smo že ustvarili.

2. Razlike in podobnosti v ekonomskih sistemih

Večkrat obstaja videz, da so nerazvite dežele bolj socialistične, industrijsko razvite dežele pa manj socialistične. Ali velja ta paradoks, ali pa ni nekaj v redu z našo predstavo o socializmu?

Le Figaro, francoski časopis, je leta 1842 zapisal, da obstoji kar 600 opredelitev socializma. Čeprav ne bi mogli z gotovostjo trditi, ali se je danes to število povečalo ali zmanjšalo, lahko vendar trdimo, da se je povečalo število različnih »socializmov« tudi v praksi, to je v političnih gibanjih in v državnih ureditvah. Razen v vzhodnoevropskih deželah, je mnogo govora o socializmu v novih azijskih, afriških deželah, kjer je zaostalost največja. Vprašujemo se, zakaj je do tega prišlo? Zakaj novi iraški režim prav tako programira pot v socializem kot prejšnja vlada umorjenega Kasema? Zakaj general Ne Vin v Burmi prav tako govori o socialističnem razvoju dežele kot vržena vlada socialista Bun Uma in podobno? Če je v tem neka logika, sledi novo vprašanje, ali je sploh mogoče, da se na zaostali ekonomiki zgradi socialistični sistem, ki bo naprednejši od kapitalističnega?

Mnogo je ugibanj okoli tega vprašanja in mnogo odgovorov. Dejstvo je, da te komaj osvobojene dežele ne morejo graditi sistema z imenom »kapitalizem« (večkrat vsaj ne odkrito) ne le zato, ker še nimajo industrijske proizvodne osnove, ampak tudi zato ne, ker je kapitalizem zahodnih dežel povezan s stoletnim izkoriščanjem in imperializmom kolonialističnih dežel, kar je seveda proti novim nacionalnim čustvom teh narodov. Zato proglašajo vlade teh dežel neodvisni ekonomski in politični razvoj z močno vlogo države kot protikapitalistično ali celo socialistično pot razvoja, čeprav pogosto z dostavkom, da gre za poseben: azijski, afriški tip socializma. Torej nerazvitost in prebujanje, socialne reforme, močna vloga države, mešanost ekonomskih sektorjev, neangažiranost itd. dajejo tem deželam pečat posebne socialistične poti.

V 17. in 18. stoletju se za mnoge evropske dežele, ki so bile v podobnem položaju kot danes mnoge afriške in azijske dežele, začetek industrijskega razvoja ni postavljal kot socialistični razvoj, ker je šlo dejansko za prehod iz fevdalizma v kapitalizem. Močna državna intervencija v korist prvobitne akumulacije kapitala ni potrebovala socialističnega naziva. Socializem je bil še nepomemben intelektualen poganjek. Od teh dni pa do danes je preteklo dvoje in več stoletij. Utrdil se je kapitalizem, razvil in utrdil pa se je tudi socializem v najrazličnejših variantah. Ker pa začetni razvoj nerazvitih dežel poteka prav na liniji borbe obeh sistemov in ker je bil kapitalizem tisti sistem, ki je tem deželam prinesel kolonialno suženjstvo in izkoriščanje, je razumljivo, da boj komaj osvobojenih narodov za ekonomski in socialni napredek poteka tudi nekako »na liniji socializma«. Graditev socializma v teh deželah je dejansko mobilizacija vseh materialnih temeljev višjega industrijskega razvoja, kar bo potem osnova nadaljnjega civilizacijskega, socialnega in kulturnega napredka.

Objektivno gledano, sam proces torej še ni danes, ampak je perspektivno socialističen, ker je materialna osnova družbe še nerazvita, ker so družbeni odnosi večkrat še z obeležjem plemenskih skupnosti, s centralizirano vlogo države in podobno.

Je trditev, da bodo te dežele v stanju hitro preskočiti celo epoho, katero je moral prehoditi kapitalistični svet. Ne da bi zanikali možnost uporabe izkušenj razvitih dežel, je vendar treba poudariti, da razvita kapitalistična ekonomika temelji na visoko razvitem industrijskem načinu proizvodnje. Epohe graditve veleindustrije pa te dežele ne morejo preskočiti.

Ko pa že bodo zgradile neke industrijske osnove, pa se bo prav gotovo postavilo vprašanje, ali so s tem te dežele bolj podobne ali bolj različne po svoji ureditvi od razvitih industrijskih dežel, kot so pa bile v začetku. Naše mnenje je, da bodo bolj podobne, kot pa so danes, v položaju nerazvitosti in pomanjkanja. V tem leži v začetku omenjeni paradoks. Razvozlati ga bomo le, če bomo nekoliko bolj podrobno analizirali kolektivizem sredstev in akcij.

Kolektivizem sredstev in akcij lahko prihaja od pomanjkanja (glej praskupnost, večja kolektivnost naroda med vojno itd.) ali pa kot rezultat visoke družbene delitve dela in razvoja proizvodjalnih sil. Gre torej za dva tipa kolektivizma pa tudi socializma (čeprav je jasno, da prvi tip kolektivizma dejansko ne more biti socialistični sistem kot višje razviti sistem v primerjavi s kapitalizmom v vseh pogledih).

Da je naša misel točna, lahko vidimo na primeru mnogih vzhodno evropskih držav pa tudi na našem primeru. Za marsikaterega dogmatika, ki se je naučil iz knjig, kakšen »mora« biti socializem, je bilo v Sovjetski zvezi po oktobrski revoluciji več socializma kot pa morda danes, kolektivnost življenja bolj razvita pri nas med vojno v partizanih ali po vojni, kot pa danes. Vprašamo se takoj, kakšnega kolektivizma in socializma?

Kakor hitro je prenehala era velikega pomanjkanja in vojne nevarnosti ter je prišlo do delnega olajšanja napetosti v gospodarskem razvoju, so se že pokazale velike strukturalne spremembe v potrošnji (pri nas predvsem po letu 1956, v SZ se te spremembe šele nakazujejo), se že tudi spreminja obnašanje potrošnikov in tudi institucij, ki se bolj približajo industrijsko razvitim deželam kot pa prej (tu je tudi ena od razlag, zakaj so Kitajci tako »hiperrevolucionarni« in takšni kolektivisti).

Potemtakem sam višji tehnični način proizvodnje, sama višja razvitost proizvodjalnih sil, zahteva tudi ustrezno obliko organizacije življenja ljudi. Te ekonomske spremembe povzročajo spremembe v civilizacijskih, kulturnih in moralnih vrednotah posameznikov in družbenih skupin (večkrat imenujejo ta proces »amerikanizacijo življenja«, kar pa ni istoveten pojem). Npr. brž ko smo začeli proizvajati ali pa uvažati dolgotrajne dobrine, zlasti pa avto, se začne spreminjati program vsakodnevnega človekovega življenja, njegovo zanimanje, interes in potrebe. Kakor hitro so se v trgovinah pojavili gospodinjski stroji, se začne spreminjati družina in njeno življenje. TV aparati začno zadrževati ljudi doma, pada potreba po množičnih sestankih v velikih dvoranh. Vsega tega človek v nerazviti deželi nima. Ko pa bo to možnost dobil, bo njegovo obnašanje postalo bolj podobno »zahodnemu« človeku kot pa danes.

To kratko razmišljanje nam pove, da večkrat pozabljamo razlike in podobnosti med ekonomskimi sistemi pojasniti z razlikami in podobnostmi v ekonomskem, socialnem in kulturnem razvoju, ki pa glede na doktrine vodilne skupine lahko dobijo kaj različne vidike razvoja.

3. Delo in prilaščanje sadov dela

Socialisti so vedno poudarjali geslo: delu čast in oblast. Koliko je v tem geslu humanega in naprednega, ni treba posebej poudarjati. Toda koliko je to geslo načelo, ki bi bilo uresničeno v vsakem konkretnem odnosu človeka do človeka, to je težje vprašanje, zlasti v tržnem gospodarstvu, kjer se delo uresničuje preko menjave sadov dela za denar. V tržnem gospodarstvu delo ni neposredni vir življenja, niti ni neposredno nagrajeno, ampak šele posredno preko vnovčenja sadov dela. Zato je tembolj pomembno vprašanje kriterij vnovčenja sadov dela, kriterij prilaščanja sadov dela preko menjave (trga).

Prikažimo nekaj težjih vprašanj na preprostem primeru. Predpostavimo, da »družbo« sestavljata kmetovalec in učitelj. Oba delata 300 dni na leto po 8 ur na dan. Oba imata npr. 5 šoloobveznih otrok. Predpostavimo tudi, da se dogovorita, da bo kmetovalec delal 150 dni za svojo družino, 150 dni pa prideloval hrano za učitelja. Učitelj zopet bo 150 dni učil svoje otroke, 150 dni pa kmetove. Vprašanje se zdi pravično rešeno. Dejansko pa lahko ni. Zakaj ne?

Predpostavimo, da sta oba začela delati z 18 leti. Toda učitelj je moral 4 leta študirati, medtem ko je kmetovalec že štiri leta produciral. Če kmetovalec učitelja ta štiri leta ni vzdrževal, se postavlja vprašanje, ali ni učitelj upravičen zahtevati zato več kmetovalčevega dela (npr. 200 dni) za svoje delo (npr. 150 dni). Že ta majhna pripomba nam pove, da delovna ura ne more biti pravičen merilec različnih vrst dela. Še težji problem nastopi, če rangiramo storitve različnih del, zahtevajočih različno intelektualno in kvalifikacijsko sposobnost. Učitelj bi po nekaj dneh ali tednih približno dobro opravljal kmetovo delo, kmetovalec pa učiteljevega dela ne bi kaj kmalu zadovoljivo opravljal. Če bi se priznalo učiteljevo delo kot enakovredno kmetovemu, bi seveda padla vsaka spodbuda za študij, za doseganje večje kvalifikacije, kar bi seveda resno ogrozilo razvoj proizvodnih sil.

Ta problem bo še bolj zamotan, če pomislimo, da kmetovalec ne dela le z rokami, ampak tudi z orodjem. Predpostavimo, da bi kmetovalec brez orodja pridelal na leto 5000 kg žita. Ker delata učitelj in kmetovalec drug za drugega po 150 dni, bi si torej tudi količino žita razdelila na pol. Sedaj pa predpostavimo, da kmetovalec dobi plodnejšo zemljo ali pa začne obdelovati polje z novim delovnim orodjem, zaradi česar si poveča produktivnost za 100 %. Pridelal bo 10.000 kg žita. Kdo si bo sedaj prisvojil sad večje delovne produktivnosti? Kdo bo na boljšem?

Obstoji več možnosti. Lahko bo kmetovalec altruist in bo proizvodnjo razdelil zopet na polovico. Lahko pa kmetovalec tega ne bo storil (in ta varianta je resničnejša). Učitelj pa nima niti pravnih niti ekonomskih sredstev, da bi kmetovalca prisilil v to. Če bo hotel učitelj pridobiti več hrane, bo moral učiti več kmetovih otrok, to je povečati produktivnost lastnega dela

(težava je v tem, ali ima učitelj za to tudi sredstva), ali pa povečati število dni za učenje kmetovih otrok in zmanjšati število dni za izobrazbo lastnih otrok. V tem poslednjem primeru pa bi bil učitelj očitno na slabšem brez svoje »krivde«. Zakaj? Samo zato, ker je kmetovalec imel monopol nad proizvajalnimi sredstvi, s katerimi si je povečal produktivnost in si prilastil večji produkt za sebe (v tem primeru ni pomembno, ali so proizvajalna sredstva njegova last ali pa dela z najetimi sredstvi). Izključujoč učitelja iz delitve presežnega sadu zaradi večje produktivnosti dela (kar pa ni v prvi vrsti kmetova zasluga), kmetovalec dejansko poseduje monopol, pa si na podlagi neenakopravne menjave prilašča del učiteljevega dela. Na podlagi vsega povedanega sledi, da niti delovni čas niti delovna produktivnost ne moreta biti pravičen sodnik za enakopravno vrednotenje dela, ker delovni proces ni od primera do primera enak po pomenu za družbo in ker je ustvarjanje delovnega učinka eno, prilaščanje sadov dela pa drug družbeni akt.

Lahko pa pridemo še do drugačnega izmaličenja delitve po delu, četudi kmetovalec ne bi imel nobene prednosti v tehničnih sredstvih. Pač pa sta si kmetovalec in učitelj dve neenakopravni tržni stranki.

Predpostavimo, da ima učitelj namesto delovne nakaznice, glaseče se na 300 din, 300.000 din in kmetovalec prav toliko. Kmetovalec bi moral plačati učitelju 150.000 din (50.000 za enega otroka) za vzgojo svojih otrok, prav toliko pa učitelj kmetovalcu za 2500 kg žita. V tem primeru bi bila videti menjava normalna in upravičena. Cena 1 kg žita bi bila 60 din. Toda lahko bo položaj drugačen. Kmetovalec kot producent temeljne življenjske potrebe izrablja svoj monopolni položaj na trgu in zahteva za 1 kg žita 70 din. Prej mu je orodje pa s tem večja produktivnost prinesla neki presežek dela, odvzet od učitelja, sedaj mu ta presežek prinaša monopolni položaj na trgu. Učitelj bo moral sedaj dati za enako količino žita (2500 kg) 175.000 din namesto 150.000 din za preživljanje svoje družine. Če te denarne zneske prevedemo v delovni čas, bomo ugotovili, da bo moral delati za kmetov produkt, vreden 150 delovnih dni, dejansko 175 dni, kar pomeni, da bo moral zmanjšati delovni čas za vzgojo svojih otrok (na 125 dni), ali pa se zadolžiti pri kmetovalcu in prejeti isti proizvod na račun dela prihodnjega leta. Seveda, če bo učitelj pameten in bo znal tudi izkoriščati svoj monopolni položaj (žal ga večkrat nima), bo tudi on zahteval od kmetovalca večje plačilo za svoje delo. Namesto 1000 din za eno uro bo zahteval plačilo 1166 din.

Zakaj sem navajal vse te preproste primere? Samo zato, da bi povedal, da je prilaščanje sadov dela v vsakem denarnem-tržnem gospodarstvu preoblikovano, da lahko le posredno in približno odkrivamo, kakšen je sad nekega dela in koliko to odstopa od prilaščanja sadov dela, kjer gre lahko tudi za delo vse preostale družbe ali pa konkretno drugih družbenih skupin. Pravično prilaščanje sadov dela na podlagi lastnega dela je zato nekaj relativnega, včasih tako relativno, da postane z vidika sodbe večine ljudi že nepravično.